AKTAR INTIETEF FOLKLORISTIĊI MILL-GĦASRI

Toni Calleja

Għal did-darba xtaqt nibda l-kitba tiegħi billi nsemmi xi ħaġa dwar il-bibien tal-knisja parrokkjali ta' l-Għasri. Fil-faċċata imponenti tagħha, l-knisja parrokkjali għandha tliet bibien: wieħed kbir fin-nofs, li n-nies tar-raħal jirreferu għalih bħala *l-Bieb il-Kbir*, u tnejn fil-ġnub, wieħed kull naħa, popolarment magħrufa bħala:

IL-BIEB TAN-NISA, U L-BIEB TA' L-IRĠIEL.

Il-bieb tan-nisa hu dak ta' fuq il-lemin, jew in-naħa ta' San Pawl, u l-bieb ta' l-irġiel hu dak tax-xellug, in-naħa ta' San Pietru.

Id-drawwa li dawn iż-żewġ bibien jissejħu b'dan l-isem hi qadima daqs il-knisja nfisha. Qabel bdew jużaw il-knisja l-ġdida, l-Għasrin kienu jinqdew bil-knisja bażilika tal-Madonna tal-Patroċinju fejn allura kulħadd, irġiel u nisa, kien jidħol mill-bieb il-kbir, tan-nofs. Meta, pero, kien ikun riħ nofsinhar xi nitfa qawwi, il-bieb il-kbir kien jinżamm magħluq, u minflok kien jinfetaħ dak tal-ġenb.

Il-knisja l-ġdida, illum il-knisja parrokkjali, bdiet tintuża nhar id-9 ta' Jannar 1916, jiġifieri dakinhar stess li kienet ikkonsagrata. Il-knisja l-ġdida, msejħa "l-knisja ta' fuq", kellha aktar minn bieb wieħed. Iz-zija Ċikka (ta' l-Aħmar: 1895-1977) kienet tgħidli li meta bdew jiddubbaw bil-knisja l-ġdida, l-Viċendarju Dun Karm Caruana (taz-Zopp: 1911 – 1921) kien għamel appell minn fuq l-artal biex in-nisa u l-irġiel jidħlu minn bibien differenti. Għax qallhom: "Fir-rabta l-qadima hekk kienu jagħmlu fit-Tempju ta' Ġerusalemm, in-nisa jidħlu minn bieb u l-irġiel jidħlu minn ieħor." Bħala eżempju semmielhom l-istorja ta' meta Ġesu ntilef fit-Tempju. Il-Madonna ħasbet li t-tifel kien ma' Ġużeppi, u missieru ħaseb li kien ma' ommu – "għax l-irġiel u n-nisa kienu jgħaddu minn bieb differenti".

Ġużeppa Sultana (ix-Xappa tad-Daqqaq: 1908 – 1992) kienet tgħidli: "Il-Viċendarju kien bniedem strett u ta' dixxiplina, u kulħadd fehem x'kienet ir-raġuni ta' l-appell tiegħu. Għan-nies ta' l-Għasri ta' żmienu, l-appell ta' Dun Karm kien ifisser ordni, u bilfors kellna nisimgħu minnu."

Huwa fatt magħruf li l-Viċendarju Dun Karm Caruana kien ġeluż ħafna li ma tmurx tinħoloqlu xi għamla ta' permissivita' bejn iż-żewġ ġeneri fil-viċi-parroċċa ta' l-Għasri afdata taħt il-kura spiritwali tiegħu (1). Imma tant kien strett li l-prekawzjonijiet u l-miżuri addottati minnu kienu xi drabi sproporzjonati. Naturalment kien żmien ieħor, u dak li qed ngħid għall-Viċendarju ta' l-Għasri, ftit jew wisq, jista' faċilment jingħad għal kull saċerdot ieħor responsabbli mill-kura ta' l-erwieħ.

U min iddeċieda x'bieb jieħdu n-nisa u x'bieb jieħdu l-irġiel? Diġa għidna li l-bieb tan-nisa hu dak int u dieħel, fuq il-lemin tal-knisja, waqt li l-bieb ta' l-irġiel jiġi dak ta' fuq ix-xellug. Min ikun sajjem mit-tagħrif storiku ta' kif seħħew l-affarijiet, faċli jgħidlek li l-għażla kienet kwistjoni ta' etikett; in-nisa, dawk tas-sess ġentili, fuq il-lemin, u l-oħrajn, l-irġiel, fuq ix-xellug. Veru li l-preambolu jimpara tajjeb, imma ma naħsbux li xi ħadd qagħad jikkonsulta l-kalatew biex jiddeċiedi! U lanqas hu maħsub li l-għażla kienet xi ħaġa premeditata mill-bennej Ġorġ Galea (tal-Merkant: 1864-1955). Qiegħed ngħid hekk għax waqt il-kors tal-bini, f'dak li kellu jkun il-bieb tan-nisa, għamel żewġ imsielet, waqt li f'dak ta' l-irġiel għamel biss misluta waħda! F'xogħol kbir, l-aktar minħabba l-ġebel ta' l-irkaptu, fejn daqqa jeħtieġlek taħdem

fuq ġenb u daqqa fuq ieħor, faċli li l-bennej jaħrablu dettal hekk żgħir. Żgur ma kinitx xi ċajta ta' Ġorġ. L-Imgħallem Ġorġ tant kien bniedem biżbetiku li ċ-ċajt ma kienx ħabibu. X'aktarx li kollox kien żball ġenwin da parti tan-naġġar, li nesa joħroġ il-misluta u ħalliha bunja (2). Maż-żmien, il-fatt li bieb wieħed għandu żewġ imsielet u l-ieħor għandu tnejn, irrenda ruħu bħala punt ta' referenza, u fatt kurjuż li jnissel ċertu simpatija fost l-Għasrin. Ġaladarba ħaslet ġiet hekk, tkun ħasra jekk issa xi ħadd jobromlu jirranġah!

Għall-mistoqsija tagħna jekk kienx Dun Karm ukoll li ddetermina liema bieb kellhom jieħdu n-nisa u liema l-irġiel, il-kotra ta' dawk intervistati wieġbu li ma kellhomx ħjiel. Fin-nuqqas ta' provi li għandna, jkollna nirrikorru għad-deduzzjoni loġika: Dik il-ħabta li kienet tinbena l-knisja, fil-misraħ (illum Pjazza s-Salvatur) kien hemm żewġ ħwienet tal-merċa; tajbin u mbabbdin. Wieħed faċċata tal-knisja sewwa; ħada fejn illum hemm it-*telephone box*, u ieħor fil-ġenb, fil-kantuniera tat-trejqa li llum tieħu għall-kunvent tas-sorijiet. Ta' l-ewwel kien magħruf bħala "taċ-Ċamperlina" (Marija Sultana - 1867-1946), u l-ieħor "tal-Merkanta" (Tereża Galea - 1835-1915, omm Ġorġ, il-bennej tal-knisja). F'nofsinhar, il-ħaddiema tal-knisja kienu jmorru f'xi wieħed minn dawn iż-żewġ ħwienet biex forsi jixtru b'xi sitħabbiet tonn, jew sonża tal-majjal mmellħa biex jieklu biha, jew biex forsi jieħdu dik il-qatra mbid. Billi dawn iż-żewġ fniedaq jiġu fuq ix-xellug tal-knisja, għall-qorob, il-ħaddiema kienu jgħaddu dejjem minn dak li biż-żmien kellu jkun *il-bieb ta' l-irġiel*.

Il-knisja ħadet xi tlettax-il sena biex tlestiet; u bil-ħaddiema, naturalment irġiel, dieħla u ħierġa mill-istess żbokk, mhux għaġeb li l-bieb tax-xellug kien ikkapparrat minnhom b'mod naturali. Għax kif jgħid il-qawl: **L-għada** (3) **li titrabba fiha, l-kefen ineħħiha.** B"dan il-mod, in-nisa ma kellhomx għażla oħra. Kellhom bil-fors jitqannew bil-bieb l-ieħor. Biss lanqas jistgħu igorru, għax daqqilhom aħjar. Mhux biss akkwistaw id-dħul iktar rispettabbli tal-lemin, iżda wkoll il-bieb taż-żewġ imsielet. Prosit ħej…offi għalihom!

WARA L-ERA DUNKARMJANA

Fis-16 ta' Diċembru, 1921, l-Għasri tgħolla għad-dinjita' ta' parroċċa. Xahar wara, fit-18 ta' Jannar 1922, l-ex-Viċendarju Dun Karm Caruana ntbagħat lejn id-dar, in-Nadur, u minfloku ħa l-inkarigu tal-parroċċa l-ġdida, bħala vigarju kurat, Dun Ġużepp Portelli (tal-Ħaddied ta' l-Għarb (4). Fi żmien ġimgħa, Dun Ġużepp ried iħejji l-meħtieġ, fosthom il-fonti tal-magħmudija, peress li fil-jum tal-25 ta' Jannar 1922, wara ħafna dewmien, kellu jidħol fis-seħħ id-digriet tat-twaqqif tal-parroċċa. Ma kienx hemm żmien x'jintilef, u bħala l-fonti tal-magħmudija kien addattat il-ħawt ta' l-ilma mbierek **tan-naħa tal-bieb ta' l-irġiel**. Meta tteħdilhom il-fonti ta' l-ilma mbierek minn-naħa tagħhom, xi wħud mill-irġiel għamlu l-kuraġġ, u biex ikunu servuti xorta, bdew jgħaddu mill-bieb tan-nisa huma wkoll. Għax bħalma jgħid il-qawl: meta jorqod il-qattus, il-ġrieden joħorġu. Issa ma kienx baqa' Dun Karm li jista' jaqbdek u jaħtfek xi ħatfa ħatfun!

Għall-ġieh ta' l-istorja rridu ngħidu li anke fi żmien Dun Karm, f'okkażżjonijiet partikolari l-irġiel ġieli daħlu mill-bieb tan-nisa. Peress li l-antiporta wara l-bieb ta' l-irġiel damet ħafna ma saret, ferm wara dik ta' wara l-bieb tan-nisa, il-bieb ta' l-irġiel ma kienx jinfetaħ meta kien ikun riħ qawwi li jaqbel u li jibqa' dieħel dritt ġol-knisja. Okkażjoni oħra kienet tkun meta, fl-ewwel snin tal-knisja, is-sepulkru kien jintrama fid-daħla tal-bieb ta' l-irġiel, faċċata ta' l-artal tal-Karmnu. Aktar tard beda jintrama fil-kappella ta' San Ġwann. Imma fil-*Bullettin tal-Ħadd Parroċċa ta' l-Għasri* tal-20 ta' Marzu 1988 (Nru. 49) daqsxejn ta' aħbar qasira kienet tgħid hekk: "Għall-ewwel darba s-Sepulkru ġie armat fil-kappella ta' San Ġużepp u mhux fil-kappella ta' San Ġwann bħas-soltu. **B'hekk l-irġiel spiċċalhom l-iskomdu fil-jiem tal-Ġimgħa Mqaddsa li jsibu l-bieb tagħhom magħluq.**"

Barra minn hekk, fuq in-naha tal-bieb tan-nisa kien hemm, taht P Ghaxar Stazzjon tal-Via Sagra, gwamiċ b'lista [1] twila ta'talb ghall-erwieh (5). Ftit mill-irġiel u n-nìsa kienu jfallu li jaghmlu din id-devozzjoni. Imbaghad kien hemm Santa Tereża li billi kienet ghadha qaddisa ġdida, kien hemm hafna devozzjoni lejha. U kien hemm Sant'Antnin u l-Ecce Homo, li kemm l-irġiel u kemm in-nisa kienu jghidu xi ġakulatorja quddiemhom qabel ma joħorġu.

Il-habib taghna Frenò Galea (ta' Marceli: 1926-..) li fi Frar tal-1950 emigra lejn PAwstralja u reġa' lura Ghadex ghall-habta tal-1967 jghid: In-nisa, mill-bieb ta' l-irġiel ma kinux jidhlu, ghax kienu jridu jghaddu minn qalb ċorma rġiel li aktarx kienu jagħtuhom il-vot waqt li jkunu dehlin. Jien kont bqajt b'tialqi miftuh meta rajt is-Sorijet (sależjani tal-Ghasri) jidhlu mill-bieb ta' l-irġiel meta ġejt lura mill-Awstralja. Niftakar kont għidt f qalbi: Kemm jinbidlu d-drawwiet!"

IL-BIBIEN INFUSHOM

Il-Bieb il-Kbir: Fl-istorja interessanti tieghu dwar il-bini tal-knisja l-ġdida tal-Ghasri, Dun Ġużepp Zammit jghidilna li: "Meta waslu biex jaghmlu l-bieb tan-nofs, ma sabux injam ghaliex kien hemm il-gwerra. Ghalhekk kien jeħtieg li jaqtghu minn dawk it-twavel hoxnin ta' l-armar. U hekk ghamlu. Qatghu hafna planki u twavel ta' l-armar, u ħaduh il-Qala ghand l-ahwa Mercieca, imsejħin "ta' Manweli", li fdak iż-żmien kienu mastrudaxxi tajbin hafna. Dawn malajr bdew ix-xoghol ta' dan il-bieb." (6) Nafu wkoll li bhala rigai talli ha x-xoghol, il-mastrudaxxa Salvu Mercieca, irregala leġiju tas-sieq, sabih hafna, li ghadu jintuża u jitgawda fil-knisja sal-lum.

Il-Bieb **tal Plrġiel:** Jinghad li dan il-bieb kien taPkappella ta' San Ġwann Evanġelista mibnija fiċ-ċimiterju tal-Kruċjati, eżistenti "fuq it-Tomba", ir-Rabat t'Ghawdex, fil-ġenb ta' Pjazza Santu Wistin. Flok dan iċ-ċiminerju Hum hemm il-kumpless ta'l-Oratorju Don Bosco. Il-benefizzju u l-utensili ta' din il-knisja, inkluż il-bieb ul-kwadru titulari, kienu akkwistati u ttrasferiti fuq artal ta' l-istess qaddis li kellu jitwaqqaf fil-knisja l-ġdida tal-Ghasri. (7)

Il-bieb **tan-nisa:** Ghajdut popolari fl-Ghasri jghid li dal-bieb kien bieb ta' ġnien ta' wahda sinjura Maltija (8). Fuq dan il-fatt ghandi din l-istorja xi nghid: Fl-1923, il-Kappillan Dun Gużepp Galea ghamel il-gallarija ta' l-orgni tal-knisja. L-Għasrin, peress li ħafna kienu kontra tiegħu, kull opra li kien jagħmel kienu jaraw kif jimmankawhielu, u fuq din il-gallarija bdew jgħidu li ġiet tal-ħabba gozz. Qalu li kienet magħmula mill-injam taPkaxxi tal-pitrolju, jiġifieri minn injam ħażin. Darba minnhom, il-Kappillan ma felaħx iktar, u qal minn fuq l-artal: "Mela haddieħor (b'referenza għall-Viċendarju Dun Karm Caruana) ghamlilkom bibien tal-ġnub qishom ta' mandra u m'għidtu xejn; u għall-gallarija ta' Porgni li għamiltjien għamiltu plejtu shiħ. Imma jien nahfrilkom b'qalbi kollha!" Oriġinalment, il-bibien tal-ġnub kienu koroh u lixxi ghall-kollox. Ingabu għall-istat li jinsabu fih illum fis-snin 1970-71, minn Frenò Galea (ara l-Bullettin tal-Hadd Parroċċa ta' l-Għasri Nru. 41 tat-3 ta' Jannar 1971, pp. 1-2). Meta semma' li Pbibien kienu qishom ta' mandra kellu fmohhu lil dak tan-nisa, li kien ta'ġnien, jew mandra, kif kienu jirreferu ghal "ġnien" hafna nies fl-Ghasri. Din l-istorja qaluhielì z-zijiet tieghl - Kelina (1895-1977) u Ċikka Calleja (1899-1985), ta' Triq il-Fanal, PGhasri. Skond dawn iz-zijiet ukoll, il-Kappillan Galea kien ihobb jghid li P gallarija ta' l-orgni kien ghamilha "ghand l-aqwa mastrudaxxi likien hemm ir-Rabat

BIEB TA' KNISJA, BIEB IMQADDES

Naghlaq dan l-artiklu billi nirriproduċi kitba li,ghad li hija mwahhla fuq il-bieb tal-knisja ta' San Stiefnu fLondra, tiswa ghal kullimkien:

O Alla, aghmel li bieb din id-dar ikun wiesa' biżżejjed biex minnu jghaddu dawk kollha li jehtieġu l-imhabba u s-shubija; dejjaq biżżejjed biex iżomm barra l-ghira. ìs-suppervja, u l-firdiet kollha taghna. Aghmel li l-ghatba tieghu tkun lixxa biżżejjed biex ma tkunx ta' tfìxkil, la ghat-tfal u lanqas ghal riġlejn li jkunu se joghtru; imma ara li tkun qawwija biżżejjed biex titfa' lura l-qawwa tax-xitan. O Alla, aghmel li bieb din id-dar iqabbadna t-trìq li tiehu ghas-saltna eterna tieghek.

(1) Ara per eżempju: T. Calieja, 1985 - Is-Sena Intemazzjonali taż-Żgħażagh, fll-Korpus 2 (1985), p.23; attenzioni ghalPparagrafu li jibda "Fis-sajf, wara Pispjega taP katekiżmu..."

(2) Ġebel maħruġ 'l barra fil-brni bi-iskop li jkun imnaqqax wara li x-xoghol ikun diġa lest.

(3) "Il-Għada" tfisser "id-Drawwa"

(4) L-Arkivji Nazzjonali t'Ghawdex, GB, 01/19 (1910) *fol. 238*

(5) Ara l-artiklu tiegħi ***Intietef Folkloristiċi mill-Ghasri*** fi-lmnara Nru. 30. 2006.

(6) Ġ. Zammit. ***L-Ghasri u Ġrajjtetu,*** BP Bullettìn taPNadd Parroċċa ta' P Ghasri, Nru 66, 7 ta' Marzu 1971.

(7) Arkivju Nutarili Valletta, kitba nutarili fi-Atti tan-Nutar Givanni Chapelle, taP15ta' Marzu, 1906.

(8) Komspondenza: F. Galea lil T. Calleja, 14 ta'Jannar, 1981, p.2.

© Toni Calleja